

Marek Vácha

římskokatolický kněz, teolog, přírodovědec, pedagog a spisovatel

Umění jako seismograf doby

Věřím, že veškeré umění je zprávou o stavu společnosti, a věřím, že umělci díky své senzibilitě, díky tomu, že hranice mezi vědomím a nevědomím je v jejich nitru prostupnější než u běžného člověka, jsou skutečným seismografem doby. V tomto kontextu je třeba chápat i dílo Joela-Petera Witkina, dílo, které snad bezděky prozrazuje víc, než umělec sám zamýšlel.

Witkinova tvorba nepochybně šokuje, otázkou ovšem zůstává, zda tím úmysl umělce končí a nic dalšího v tvorbě nelze hledat, či zda nezávisle či dokonce navzdory prvoplánovému pohoršení nás vystavené artefakty vedou někam dál.

Věřím, že na rozdíl od mnoha současných výtvarníků je za Witkinovými fotografiemi ještě ono něco navíc.

Pokud by se jednalo o nic než šokování diváka, mají umělci dneška těžkou práci. Kdysi stačila k pobouření diváků *Snídaně v trávě*, dnes musí performéři sahat ke stále těžším rážím. Možná, že se cestou ztratil právě onen smysl umění, a zůstalo jen u šokování. Z návštěv různých výstav umění v Praze získávám občas dojem, že kdysi snad umění tvořilo hodnoty, dnes, podobně jako revoluce, jen ničí ty staré. Je to, jakoby malíři a umělci, již dávno ne avantgardní, chodili po spáleništi hodnot a paběrkovali, kde ještě kus něčeho zbyl, něčeho, co se ještě aspoň trochu dá rozbořit. Dnes umění nabízí rozřezaná těla, detailní fotografie lidského pohlaví a hlavy nabodené na větve stromů. Kdo protestuje, je označen s bezděčnou ironií za barbara. Kam ale dál ještě jít? Pomalé rozřezání zvířete zaživa, před očima všech, tak aby se tvor trápilo co nejvíce. Performance spočívající v tom, že zvíře je během týdnů utrápěno k smrti hladem. Sex se zvířetem, nahá dívka na skleněném stole řezající se nožem před očima všech, až teče krev, performérka ve vojenském oblečení se samopalem, nahá od pasu po stehna, rozřezané mrtvolky hrající basketbal, vystavená mrtvola těhotné ženy, zvětšené fotografie pohlavních orgánů – je zde na spáleništi hodnot ještě něco, nad čím bychom se my diváci alespoň na malou chvilku pohoršili? Obávám se, že ne, že logika věcí bude umělce budoucnosti nutit zabíjet se před očima televizních kamer, aby ještě na chvíli probudili ospalé publikum z letargie. Z ovce ve formalínu jako by vystupoval směrem k divákovi vztyčený prostředníček, kdo se pohoršuje, je snob, šosák, maloměšťák či podobně, vždyť úkolem umělce je strhnout masku, „vofakovat“ nás všechny, jak nedávno řekl jeden mladý a slavný český výtvarník, a vysmát se všemu pokrytectví a ve jménu svobody zničit všechna omezení, všechny hodnoty a veškerou morálku. Tak jako kdybychom ve jménu svobody sportu zrušili pravidla hry, rozměry hřiště a povolili i fauly a nečisté zákroky. Vždyť respektování rozměrů hřiště, pravidel a protihráčů nás omezuje. Což je pravda. Věřím, že Witkin do této kategorie nespadá a že pod povrchem témat se skrývá poctivé úsilí o hledání, snaha najít cestu, snaha doputovat do ještě i jiného světa.

Witkinova tvorba se tak snaží vybalancovat tenkou linií mezi pohoršením na jedné straně a hledáním krásy v tématech, která obvykle za krásná nepovažujeme, a jeho tvorba je nepochybně příspěvkem do debaty ve sporu, kdy na jedné straně stojí tvrzení, dle kterého krása není vlastností věcí a je toliko výtvořem lidské mysli, která o nich přemýšlí (jak by soudil Hume), nebo zda je krása nějak vnitřně přítomna ve věcech nezávisle na člověku (jak by řekl Tomáš Akvinský). Zda se Witkinova tvorba dá použít jako argument na jedné či druhé straně sporu a zda Witkinovo úsilí posunulo diskusi dál, je jistě na posouzení laskavého diváka.

O Beethovenovi se povídá historka, že si mu jeden houslista stěžoval, že určité pasáže jeho díla jsou tak složité, že se nedají zahrát, a Beethoven mu prý odpověděl „nemohu myslet na vaše mizerné housle, když hovořím s Bohem“. Myslí si dnešní moderní umělci rovněž, že hovoří s Bohem? Věřím, že umění je seismografem doby a že všechny tyto drobnosti se skládají do vzkazu o stavu společnosti, a že se umělci paradoxně stávají bezděky křiklavějším znamením času, než by si sami pomysleli.

Jaroslav Pastuszak, odborný asistent na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a jako externí pedagog na VOŠ Caritas

Hledání Boha a člověka

„Není-li Bůh, pak je vše dovoleno“

F. M. Dostojevskij

Jednou ze základních otázek umění a lidského myšlení jako takového je otázka po člověku a smyslu jeho existence v čase a prostoru. Už v rajske záhradě samotný Bůh hledá člověka: „Kde jsi, Adame?“ „Schoval jsem se před Tebou, neboť jsem nahý.“

Joel-Peter Witkin celou svou tvorbou odpovídá na výše položené otázky. Ukazuje divákovi schovaného Adama. „Zde jsem.“ „Takhle vypadám po hříchu.“ Je to obraz člověka, který potřebuje spásu, vykoupení z ošklivosti a deformace. Witkin ukazuje tragédii a drama lidského údělu ve vztahu k času a prostoru, který musí prožívat. Absurditu existence, kterou buď je možné odmítnout, anebo přijmout, ovšem s veškerou nesmyslností a pokřiveností, ale také s nadějí na proměnu. V tomto aspektu je Witkin podobný Francisu Baconovi a zároveň se od něj liší. Bacon ukazuje brutalitu nesmyslnosti existence, v níž není naděje na proměnu. Witkin zná ošklivost tohoto světa, ale doufá v jeho metamorfózu. Beze studu nazývá věci jejich pravým jménem: smrt, bolest, utrpení, deviance, transsexualismus, mrzák, zkaženost, dekadence... Jeho dílo je modlitbou-prosbou za vykoupení a proměnu. Nebojí se přiznat: „Potřebuji být spasen.“

Je Witkin kontroverzní? Jistě. Stejně tak jako život samotný. Růžovo-oranžový make-up, skrze který se nám „lépe“ a „krásněji“ dívá na svět a sebe sama, je zde sňat, roztrhnut a vhozen do koše. „Chceš-li být svobodný, měj odvahu pohlédnout do zrcadla světa.“ Můžeme namítnout, že svět, který znám, nevypadá takhle, není to můj svět, tohle přece nejsem já! Je-li smrt poslední štací, pak ano. Jsem to já. Jak kruté! Jak pravdivé! Witkin chce po divákovi, aby odhodil růžové brýle a pohlédl bez přetvářky na skutečnost tohoto světa. Oproti Jeanu-Paulu Sartrovi pro něj peklo nejsou „ti druzí“, ale „samota mé vlastní pokřivené existence“. Autor ukazuje peklo všech „jiných“ a „odmítnutých“. Předmětem sdělení je on sám.

Krajní zkušenost se smrtí, kterou prožil Witkin v dětství (byl účastníkem automobilové nehody a jako šestileté dítě viděl kutálející se dívčí hlavu, která vypadla s vedlejšího auta) byla bezesporu tou událostí, která poznamenala estetické a formální vidění světa. Vyrovnání se skutečností smrti bylo pro Witkina výchozím momentem jeho umělecké tvorby. Neodmítá minulost, nýbrž transformuje ji do nové skutečnosti. Po stránce formální a obsahové navazuje na díla takových velikánů, jakými byli Arcimboldo, Rubens, Caravaggio, Rembrandt, Goya, Canova, Bosch, Velázquez, Tizian, Jose de Ribera, a ve fotografii zejména na Augusta Sandera. Witkin svým specifickým způsobem transformuje také komiksové postavy: Superman reprezentuje síly světla, je ikonou Krista; Batman, Pán temnot, antikrist; zázračná žena (Wonder Woman) Maria. Witkin díla starých mistrů převádí na jazyk fotografie, není pouhým následovníkem, nesnaží se pouze o vyvolání stejných psychologických emocí a šoku, ale ukazuje současnost ve vztahu k minulosti a zejména k budoucnosti. Za maskou zvrácené, deviantní a pokřivené současnosti se skrývá světlo budoucí proměny.

„Moje umění je způsobem, jakým definuji svůj vlastní život. Je to posvěcená práce, od okamžiku, kdy to, co dělám, se stalo modlitbou. Tyto práce jsou mírou mého charakteru, transfigurací lásky a touhy, a konečně i mé duše... Můj život a moje práce jsou nerozlučitelné. Je to všechno, co mám a co potřebuji.“ (J.-P. Witkin)

Eva Šlesingerová, sociální antropoložka, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita

Joel-Peter Witkin, těla a netěla, lidé a nelidé
poznámka antropologickou perspektivou

Tělo a sexualita jsou zásadními tématy kulturní antropologie – tedy snahy o ukotvení studia existence člověka v určitém prostoru a čase. Tělesnost je symbolem společnosti i metaforou bytí jedinečné individuality v rozmanité barevnosti lidských kultur. A to v antropologii přinejmenším od doby, kdy Mary Douglas píše ve své knize *Purity and Danger* z roku 1966 o tabu a strachu z nečistot ohrožujících a narušujících řád, kde si jako hlavní hybatel bere na paškál tělo. Zde ukazuje na příkladu zacházení s abnormalitami (dvojčata, blázni, hrbáči, apod.), jakými způsoby se čistí a ukotvuje společenský řád. Tělesnost je ale zásadní zejména v souvislosti se studiem symbolických světů, kosmologií, promýšlení vztahu k transcendentnu a povahy lidskosti vůbec. Marcel Mauss, Michel Foucault, Nancy Scheper-Hughes ukazují, jakým způsobem je obraz těla vytvářen, jak je reálné maso/tělo disciplinováno, klasifikováno, jak činí a jedná. A to v závislosti na čase a prostoru, na specifické kultuře.

A právě analýzy antropologů a tvořivá znepokojivost umělců ukazují, jak moc naše západní civilizace uvykla čistotě, dezinfekčním prostředkům, sterilní kráse, dokonalým tvářím a tělům. Smrt a chřadnutí těl se stala bezesmyslnou a nechtěnou – tudíž rádo by učiněna neviditelnou. Strach a nejistota se tak pojí s představami o nečistém, temném v nás, o definitivním konci těla a tedy podle západní vědecké a racionální kosmologie o konci lidské bytosti jako takové.

To, co je na fotografiích Joela-Petera Witkina fascinující, jsou reprezentace reality narušující tuto sterilitu, je jí i vědomá a odvážná tvorba zaměřená na vyhřezlé extrémní podoby života, na jejímž konci je smrt či jinakost těla, tedy např. mrtvé tělo umístěné do estetizovaných obrazností odkazující v běhu disciplíny dějin umění na dřívější zobrazování těla smrtelného, ne tolik na těla pohlcená rozpadem či deformacemi, ale temnotou, stínem, peklem (Goya, Bosch, atd.). Witkin znepokojivě ukazuje a inspiruje k zamyšlení, jak představy o podstatě lidství podléhají skupinování, tedy postojí, kdy lidská bytost funguje jako věšák na masky kolektivních identit, tedy primárnímu vidění člověka ne v prvé řadě jako člověka, ale hlavně jako lesbu, černocho či zde trpaslíka, zrůdy, mrzáka. Witkin také ukazuje, kolik odvahy musí člověk vynaložit, aby se podíval na lidství v jeho tolika, i ne-normálních, ne-většinových, morbidních a přece tajemných podobách.

Údivná fascinace jinakostí a dekadentními prvky pečlivě uspořádaných mrtvol, ne-normalit a morbidit se vyrovná fascinaci ze setkání s nesmyslností, odvrácenou stranou pečlivě a do nejmenších detailů uspořádaného řádu. To, co je ale ukryto před normalizujícím pohledem desinfikované společnosti, je to, že smrt, chátrání, tělesnost pohlcená stářím, rozkladem patří ve Witkinově světě k životu, jedná se o *human condition*, ve smyslu hranic a podob života, smrtelnosti. Je hlubokou a láskyplnou podmínkou lidskosti. A to ve smyslu autentické zkušenosti neodvrácené k její symbolizaci, k její masce.

Hynek Látal

Ústav dějin umění Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Ošklivé umění Joela-Petera Witkina

S uměleckými díly si obvykle kategorii ošklivosti spíše nespojujeme. Ošklivost je přitom neoddělitelnou součástí mnoha obrazů, fotografií či instalací přinejmenším od doby rozvoje moderního umění a stala se kategorií, pomocí níž hodnotíme především díla druhé poloviny 20. a počátku 21. století. Pokud hovoříme o estetice ošklivosti, neznamená to, že umělecká díla, která se jí vyznačují, jsou jenom ošklivá. Tato díla označujeme jako umělecká právě z toho důvodu, že jejich tvůrci byli schopni s ošklivostí pracovat nově, jinak a že především nepodlehli mnohem horší kategorii, totiž lživosti. S ošklivostí přeměněnou v pozitivní výtvarnou kvalitu ve svém díle pracuje rovněž americký fotograf Joel-Peter Witkin.

Witkin jistě balancuje na hraně prvoplánovosti a osvěty, pokud ve svých fotografiích využívá modely se zmrzačenými končetinami či s nejasnou pohlavní identitou. Jeho dílo je však mnohem spíše logickým vyústěním tendencí, které se formovaly během 60. až 80. let dvacátého století, přičemž stačí namátkově připomenout například některé práce kontroverzního umělce rakouského původu Gottfrieda Helnweina. Witkinova díla jsou jistě postmoderní a svým způsobem konzervativní, a to nejen díky jasné návaznosti na předchozí vývoj, ale také kvůli staromilské estetice zašlých, technicky jakoby nedokonalých černobílých fotografií. Efekt je tak dokonalý, že u řady jeho děl skutečně není jisté, zda se náhodou nejedná o objevy zapomenutých prací výstředního fotografa počátku 20. století. Ačkoliv by se mohlo zdát, že jedním z ústředních motivů Witkinových fotografií jsou erotika a sex, je třeba zdůraznit, že jsou mnohem spíše rovnocennými složkami jeho děl. Sexuální výraz těchto prací je upozaděn vysokou výtvarnou kvalitou a nápaditými aranžmá prostředí, v němž se modely nacházejí.

Witkinovy fotografie jsou jistě originální právě touto chytře namíchanou kombinací staromilské estetiky a technické preciznosti na jedné straně a křiklavě „skandálních“ motivů a svou souvislostí s uměním předchozích desetiletí na straně druhé. Jedná se o velmi povedenou postmoderní tvorbu, která v sobě slučuje již viděné s tvůrčím osobitým zpracováním. Witkinova díla nás učí nově vidět rovněž v sociální rovině, když jsou handicapovaní prezentováni jako svým způsobem krásní.

Milan Oh!nisko, básník

DÉMONIE

Je démonie

Démonie je

Petra Kučerová, umělkyně

Harmonie, která mrazí

Krajina fantazie rozprostřená do reality.

Mrtvé i živé, skutečné a iluzivní, vše je spojeno v jediném okamžiku zobrazení.

Bestiář našeho podvědomí proniká na světlo, které prosvětluje jeho stíny.

Vnitřní svět se zjevuje ve své opravdové podobě.

Zrozená fantazie se stává skutečností.

Je to samotný svět ve své nekonečnosti, ve své tisícileté paměti, ve svém zapomenutém otisku.

Je tento svět skutečný, nebo neexistuje?

Technika fotografie dovoluje odstranit hranici skutečnosti a fantazie. Joel-Peter Witkin umožňuje divákovi překročit práh své fantazie a zhlédnout odraz odvrácené strany zrcadla, ponořit se pod hladinu vlastního vědomí.

Temné obrazy Joela-Petera Witkina jsou krásné právě tím, že zobrazují světy, ve kterých se prolíná znepokojující a harmonické, ošklivé a krásné, neuvěřitelné a reálné v dokonalé harmonii, která zároveň mrazí. Fotografie není jen obrazem, je to zhmotnělá fantazie, která vypadá ve své dokonalosti jako výřez reality. Vytváří neuvěřitelný a přece tak známý svět, před kterým mnoho lidí zavírá oči a brání se přiznat si, že existuje v každém z nás. Stejně jako bez krásy a radosti nemůže člověk prožít život bez smutku, utrpení a vědomí vlastní smrti. Naše těla jsou zranitelná, mění se, nesou stopy minulého a my sami je modifikujeme ke svému obrazu. Naše mysl je protkána tisíci obrazy, záblesků myšlenek a nepojmenovatelných fantazií, které má jen málokdo z nás odvahu a schopnost zjevit ostatním.

Kde jsou hranice toho, co je a není přípustné, krásné, možné, představitelné? Kam až lze zajít při realizaci svých vnitřních fantazií? Může umělec vydat své nitro napospas divákovi, aniž by ztratil svůj vnitřní obraz i sám sebe? Nebo je to nutné k tomu, aby člověk zjistil, kam až je schopen ve svých představách dojít, a tím tyto hranice posunout zase o kus dál?

Umělecké dílo by mělo být přesahem, neuchopitelnou a obdivuhodnou cestou mezi světy, myšlenkami a fantaziemi jedinečných lidí.

Jan Hanák, kněz a publicista

Výzvy sahající do hlubin duše

Občas si velmi zjednodušeně dělím umění na to, které doma mít můžu a které ne. I když jde opravdu o dost omezený pohled. Už proto, že umění je nejen artefakt, ale může se kupříkladu i dít. A zvláště mi to vyvstává v kontextu Witkinovy tvorby. Nejen, že jeho „věci“ bych si domů určitě nedal, ale taky proto, že přes svou fyzickou podobu se jeho fotografie a obrazy především dějí, v myslích diváků, v rozhovorech a tak dál.

Umění je vidět, zní, děje se. Je relativně trvalé hodnoty ve své fyzické struktuře, ale taky je relativně trvalé hodnoty v události, kterou vytváří. Hraje si s časem a prostorem v různých kombinacích. V mnoha těchto ohledech Witkinovo dílo uměním je. Jistě, provokuje, a to dost nevybíravým způsobem. Provokace sama o sobě žádnou hodnotou není, ale tady cítím výzvy, které sahají až kamsi do hlubin duše, kam se mi samotnému moc sahat nechce. Takže jde, zdá se, o provokaci smysluplnou.

Asi nebudu milovníkem Witkinových děl, ale nenechávají mě chladným. Ošklíbám se, odvracím oči, stydím se. Ale taky přemýšlím. Nevím, jak víc jeho dílo ocenit.